

Rákai Orsolya

A spanyolviasz

Affirmativitás és reflexivitás mint az újdonságigény két nyelve a modernség diskurzusában

Dolgozatomban a tágan értelmezett (társadalmi) modernség egy alapvető strukturális sajátosságát szeretném közelebbről megvizsgálni. A modernség fogalmával, történetével foglalkozó szakirodalom egyik régi kiindulópontja, hogy az újdonság, újszerűség, illetve ezzel összefüggésben az egyediség, a haladás-előremutatás a modernség egyik centrális jellemvonása. Még hozzá olyan jellemvonása, amely kapcsolatokat teremt a különböző társadalmi rendszerek között. Az individualitás, a radikálisan egyedi stílus esztétikai csúcstértékké válása például segít a művészetnek a gazdasággal vagy a joggal közös metszeteket létrehozni: amiből kevés van, értékesebb – ha egyedi, akkor különösen az –, az egyediség pedig jogi kategóriává is válik, ami a szerzői jog kialakulásában tesz szert alapvető jelentőségre. De gondolhatunk a politikában jelentőssé váló nacionalizmusra is, amely a radikális nemzeti egyediség gondolatából indul ki, és hevesen elutasítja a nemzeti jellemvonásoknak tartott jelenségek keveredésének, keverhetőségének még a gondolatát is.

Kevésbé nyilvánvaló azonban, hogy a tradicionalizmus és a konzervativizmus is nagymértékben támaszkodik – paradox módon – az újdonság eszméjére: a társadalmi kommunikációs agendában állandó követelménnyé váló újszerűségigény strukturálisan a régi „újrafeltalálását”, felélesztését is (vonzó) újdonságként mutatja fel. Az „*invented traditions*”, ahogy ezt a paradoxitást Hobsbawm klasszikussá vált munkájának címe is jelöli, immár nem az „új” és „rég”i”, sokkal inkább az affirmativitás és reflexivitás (esetleg egyenesen kritikaiság) terében helyezi el az invenció és az újszerűség kérdését, s ennek messzemenő következményei vannak a modern, globális társadalom minden aspektusára nézve.

1. Invenció: belépés az ajtón

A belépés e kérdés terébe szorosan hozzátartozik magához a kérdéshez, s távolról sem problémamentes. Ahogyan a workshop témájául és kiindulópontjául szolgáló Derrida-szöveg¹ is az invenciónak, az ismeretlen beillesztésének, a meghívás és

¹ A dolgozat első változata előadásként hangzott el *A feltalálás vágya és ígérete, Konferencia az invencióról* című konferencián (Eger, Eszterházy Károly Egyetem, 2017. február 2–4.). A konferencia kiindulópontja Jacques Derrida: *Psyché, A más feltalálása* című, kéziratban hozzáférhető írása volt (Kicsák Lóránt fordításában).

a várakozás paradox vágyának (hiszen hogyan is lehetne *várni* az ismeretlenre), vágy és ígélet viszonyának kérdését állítja középpontba, én sem kerülhetem meg ezt a kontextust. Annál is kevésbé, mert kommunikációelméleti és -történeti szempontból mindehhez hangsúlyos szempontként adódik hozzá, hogy az invenció – különösen Derrida közös kiindulópontunkul szolgáló írásában – nem más, mint a magánból való kilépés és ezzel a nyilvánosba való belépés kétarcú, kétirányú aktusa; egyszersmind rákérdezés eme aktus lehetőségfeltételeire és legitimálhatóságának problémáira.

S hogy még egy további lehetséges körrel bővítsük a kérdés hatalmas holdudvarát: az invenció Derrida által kiemelt különossége, paradox volta a lehető legközvetlenebb kapcsolatba állítja egymással az újszerűség és a (diskurzív) hatalom fogalmát, egyszersmind a politika terében is elhelyezve a modernség talán legfőbb és legátfogóbb témáját. Hiszen a megszólalás legitimációs alapja (elvileg) a meghívás, az újdonságra való várakozás; a szelekció legitimációja pedig a hallgatólagosan adottnak tekintett szuverenitás: az, hogy *jogom van* szempontokat, kontextusokat, elérési-válogatási utakat kijelölni, „sajáttá tenni” a témát, és ezzel sajátának tekinteni a megszólalás idejét, terét. Felmutatni, hogy a „saját” szelekció, döntésem olyan módon válhat (magától értetődően) a nyilvános megszólalás terének részévé, hogy mindeközben sajátyszerűségét, hozzám kötődését sem veszíti el: *engem* magamat (bármit jelentsen is ez a nyilvánvalóan identifikációs aktusok sorát feltételező kifejezés) engedjen be a nyilvánosba – annak kommunikációelméleti elemzése pedig, hogy miért lehet ez a „vágy tárgya”, gyorsan felfedhetné e törekvés kötődését a hatalom akarásának pszichopolitikájához.

Azt, hogy a(z ez esetben diszkurzív) megszólalásra, hozzászólásra való jog távolról sem magától értetődő, a teret magától, készségesen kirajzoló, „vendégszerető” valami, hanem sokkal inkább határállomás sokrétű útlevél-, vám- és biztonsági vizsgálat, legalábbis Derrida, Foucault és például Bourdieu más-más szempontú, de egyként ezt a kérdést érintő elemzései óta tudhatjuk. Ám mindenkor beszélgetésünkhöz hozzátartozik, hogy éppúgy nem reflektálunk erre a kérdésre, mely tudományos megszólalásainknak is mechanikus, intézményesült, mindig jelenlévő, mindennapi rutin-lehetőségfeltételévé vált, ahogyan egyéb mindennapi rutinjainkra sem. Már csak azért sem, mert egy ilyen reflektálás éppen mindennapiságánál fogva nélkülözné a megszólalásunk újszerűségét s ezzel a tudományos érvényességének egyáltalán lehetőséget biztosító legitimitást. Ami ugyanis mindennapi, ami mindig ott van, az *néma és magánügy* – hogy a Richard Sennett vagy Habermas által a modernség egyik alapdifferenciája, a *nyilvános és magán különbségtétele* terében is elhelyezzük a kérdést. A mindennapiság megfigyeltté emelése (s ezzel működése automatizmusának felfüggesztése) csak speciális feltételek között lehetséges.

Jelen esetben azonban éppen ezt a hallgatólagos szerződést kell, illetlen módon, felrúgnom. Egyrészt az invenció témája – a Derrida által felvetett formájában mindenképp – kérdésessé teszi (sőt maga is reflektáltan megszegi)

ezt a hallgatólagos elfogadást. Másrészt, ami pillanatnyilag számomra még érdekesebbnek tűnik, a szerződés hallgatólagos és valójában nem is explikálható volta *fedi el* azt a problémakört, amelynek összefüggéseit témául választottam, választanám: modernség és invenció összefüggéseit az idő, az autoritás, az idegenség és a szuverenitás kérdéseivel. Véleményem szerint ugyanis épp az a kérdés volna a legérdekesebb, hogy a „saját” (nevezük most partikulárisnak, és térjünk vissza erre az azonosításra kicsit később) paradox megjelenítése, érvényesítése a nyilvánosban/kollektívben miért és hogyan válik a modernség alapvető jelentőségű *identitáspolitikai* problémájává és konfliktuszonájává; hogyan nyilvánul ez meg például az irodalmi modernizálódás körüli vitákban a XX. század első harmadában a magyar kritikai életben, s hogyan függ össze mindez az afirmativitás és a reflexivitás fogalmaival. Mivel azonban ez egy rövid dolgozat számára még így is túl diffúz és nagy falat lenne a maga általánosságában, ezért mindezt egyetlen rövid szöveg elemzéséhez kapcsolta próbálom felvázolni.

Ez a szöveg Horváth János *Új közízlés felé* című, a *Napkelet* első számában (1923) megjelent programcikke.² Irodalomtörténeti pozíciójánál fogva is választást jelent, hiszen a szakirodalmi konszenzus szerint a *Napkelet* a (már címében is) ellen-*Nyugat*ként létrehozott, a klebelsbergi kulturális neokonzervativizmus-program zászlóshajójának szánt folyóirat lett volna – a feladatot Horváth programcikke maximálisan fel is vállalta. A szembenállás konstatálása (a „neokonzervativizmus” önelnevezés a folyóirat indításánál) általában azt eredményezi, hogy igen nehéz megközelíteni a vita tétjeit és kérdéseit. Hiszen ennek az önleírás által is hangsúlyozott ellentétnek a retorikai szerkezete nem sok választási lehetőséget kínál fel: vagy egyik, vagy másik oldallal azonosulunk (nagyon erőteljesek az egyértelmű és kizárólagos döntést sürgető struktúrák Horváth ezen szövegében is); az identifikálódás pedig egyszersmind etikai kényszer és döntés is, ami nem ad lehetőséget a másik fél megfigyelésére. (A Rosszat nem figyeljük meg, s különösen nem törekszünk, nem törekedhetünk megérteni: egyetlen helyes eljárásunk vele kapcsolatban az elutasítás és a kizárás.) Ezáltal úgy tűnhet, modernség és konzervativizmus, újdonság és hagyományörzés, közösség és (támadó) idegenség között húzódnak a fő választóvonalak. Valóban, a szakirodalmat olvasva nem is nagyon találkozunk más vélekedéssel, legfeljebb olyan próbálkozásokkal, melyek elfogadják valamelyik pozíciót a szembenállás két felkínált oldalán (kivéve, jobb esetben, az etikai önaffirmáció kritériumát), s kizárólag az ily módon sajátá lett oldal – esetenként persze nagyszerű eredményeket hozó – önmegfigyelését végzik el. A vita megfigyelésére azonban, melynek tétje pedig nagy jelentőségűnek látszik a modernség kérdésköre szempontjából, így nem nyílik lehetőség.

Holott ez már csak azért is érdekes lehetne, mert Horváth programszövege kifejezetten hangsúlyosan veti fel, sőt vindikálja a modernséggel összefüggő olyan témákat, mint az újdonság, feltalálás, invenció és az arra való várakozás (!),

² Horváth János: *Új közízlés felé*, *Napkelet*, 1923/1, 81–84.

106 megalapozás, hitelesítés, illetve a nyilvános/magán közötti különbségtétel. Maga a szöveg többszörösen „ajtószöveg”: egy új folyóirat programadó beköszöntőjéről van szó, melyben Horváth maga is egy új szerepben új korszak kezdetét jelzi, illetve várja. Ezt a korszakot egy – az invenció Derrida által értelmezett fogalmához hasonlóan – paradox módon belépő-megjelenő „új közízlés” fogalma van hivatva jellemezni; nem lehet ugyanis eldönteni, hogy ez az új közízlés *elérkezik* (*invenire*), vagy *megalkotjuk-felleljük* (mint találmányt). (Ezt a kettősséget Horváth irodalmi tudatfogalma is lebegteti majd, és nem véletlenül.)

Emellett Horváth szövege ellen-szöveg, ellen-jegyzés is (hogy a hitelesítés, affirmálás, érvényesítés értelmében is ellenjegyzés-e, az más kérdés), méghozzá éppen az invenció jelenségéé, pontosabban az irodalmi invenciózusság új, általa a század első két évtizedéhez és a *Nyugathoz* kötött változatáé. Az invenció fogalma általában is szoros kapcsolatban áll az idegennel (az idegen *par excellence* A hívatlanul érkező: „hallgass a neve”, nincs meghívva, „nem értjük”, többes számú térbe érkezik az egyedi-partikuláris megszólalás), Horváth esetében azonban ez a kapcsolat nagyon explicit és kifejezetten központi jelentőségű.

A várakozással és az invenció megérkezésének idejével kapcsolatban két olyan kérdés is felvethető, mely segíti a továbblépést. Az első az invenció és az idegen viszonyának kommunikációtechnikai aspektusához kötődik. Rudolf Stichweh a társadalmi rendszerek konstruktivista modellje³ felől indulva a kizárt idegent (rendszerelméleti terminussal élve a rendszer aktuális környezetét) a kommunikációs aktusból kizártnak jellemzi. Pontosabban éppen az eredményezi a kizárást és az idegenség felismerését-megteremtését (ez a kettő a konstruktivista ismeretelméleti alapok miatt nemigen választható el egymástól), hogy a kérdéses entitás nincs megszólítva, nem fordulunk oda, nem tekintünk rá a beszélgetésben partnerként, nem kérdezzük tőle, és nem várjuk a válaszát. A nem-odaafordulás és a nem-megszólítás természetesen nem explicit: az adott kijelentés paramétereiből, értékeiből, elhallgatásaiból és irányjaiból válik számunkra világossá, mi nem tartozik ide, merre nem megyünk, mit-kit zárunk ki a beszélgetés alkotta körünkből. Épp ezáltal válik a kizárt láthatatlanná, érvénytelenné, ám ugyanez az aktus eredményezi, hogy valahol tekintetünk perifériáján elmosódó árnyékként, fenyegető negativitásként mégis érzékeljük a kizártat, az idegent, hiszen a tőle való elhatárolódás teremti meg identitásunkat, beszélgetésünk szabályozott, érvényes terét. A nem-megszólítás tehát egyszersmind a rendszert aktualizáló megszólaló önvédelme, ám hatalmának manifesztációja is. Ezzel függ össze a második kérdés, mely Derrida írásában is felvetődik: kié az idő, az idegen ideje,

³ Stichweh Niklas Luhmann tanítványa volt, munkáiban Luhmann konstruktivista rendszerelméletét gondolja tovább. Különösen érdekesek ebből a szempontból a kizárással, az idegenséggel, illetve az egyenlőtlenséggel kapcsolatos kutatásai. A rendszerelmélet számos fogalmat sajátos, megszorított értelemben definiál újra. A *rendszer, környezet, megfigyelés, kommunikáció* kifejezéseket a jelen dolgozat is rendszerelméleti értelmükben használja. Vö. Rudolf Stichweh: *Inklusion und Exklusion, Studien zur Gesellschaftstheorie*, Bielefeld, Transcript Verlag, 2016; *Der Fremde, Studien zur Soziologie und Sozialgeschichte*, Berlin, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 2010.

pontosabban az idegen megszólalását lehetővé tevő, annak *helyet* adó idő? Hiszen időt, úgy tűnik, csak „bentről”, az őt kizárótól kaphat, csak a (már) beszélőtől, aki éppen kitölti az érvényes megszólalás idejét, és szabályozza annak terét. Lehetséges-e ez vajon, és hogyan? Az engedélyezett-kapott idő vajon megfelelő lehet a szuverén megszólalásra? S mitől függ, hogy megfelelő lehet-e, vagy sem, használható, kihasználható-e az így kapott idő és tér, vagy nem? (Az, hogy van-e válasz ezekre a kérdésekre, egy látszólag távoli, valójában nagyon is szorosan idekapcsolódó probléma, a modern társadalom talán legfontosabb jellemzőjének, a mobilitásnak zálogául és mozgatójául szolgáló emancipáció szempontjából is nagyon fontos, mivel az emancipáció elválaszthatatlan az idegenségtől, és pontosan ilyen „kapott” terekben-időkben valósul meg.)

Ezt a kérdést nem filozófiai, hanem – mondjuk így – társadalomelméleti, irodalomtörténeti kontextusban szeretném most elhelyezni. Hogyan jelentkezik az újdonság várt meglepetésvendégként, és hogyan hívatlan idegenként? Horváth szövegében ugyanis a *Nyugattal* azonosított irodalmi invenció egyértelműen hívatlan (de immár eltűrendő és valahogyan kezelendő) idegen, míg az új közízlés eljövételében központi szerepet játszó eljövendő Nagy Szerző örömmel és izgalommal várt meglepetésvendégként jelenik meg. Könnyű lenne azt mondani tehát, hogy ez a különbség modern és konzervatív irodalomszemlélet között húzódik, de közelebről megvizsgálva a szövegeket ezt nemigen tudjuk igazolni, a helyzet jóval árnyaltabbnak és bonyolultabbnak tűnik, s alapjaiban függ össze azzal az ambivalenciával, amelyet Derrida is fejtegetése középpontjába emel. Ez a vizsgálat pedig, más szempontból, nem lenne más, mint a radikális kontingenencialitásként értett modernség identitáselméleti tanulságainak érvényesítése (az identitást ebben az esetben kommunikációs aktusként és lezárhatatlan, plurális folyamatként felfogva).

2. *Idő és autoritás, idegenség és szuverenitás – és a modernség mint affirmitivitás/kritikaiság különbsége*

A megszólalás ideje és az autoritás, illetve a szuverenitás elválaszthatatlan kapcsolatban látszik állni egymással. A derridai elemzés végrehajtásához – majd pedig ennek elolvasásához, kommentálásához – eleve fel kell tételeznünk, magától értetődő alapként kell elfogadnunk, hogy rendelkezünk beszédünk idejével, pontosabban hogy *mi* rendelkezünk vele. Ez a szabadság, egyszersmind az identifikáció záloga, az ön-történet elmondásának alapfeltétele: beszélni kezdünk, és teret teremtünk, melybe *mi* hívunk meg másokat. De mi a helyzet akkor, ha nem a miénk az idő? Ha meghívottak, vendégek, idegenek vagyunk megszólalásunk terében, ha nem tudjuk, „mennyit adnak”, meddig tart? Mi a helyzet, ha preformált, hogy mit „várnak tőlünk” (hiszen „vártak ránk”), és csak azt hallják meg, amit várnak? Ez a kritikai kultúrakutatás, a feminista kritika,

108 illetve a posztkoloniális kritika alapvető kérdése is, a *subaltern* és a hibriditás problémája pedig újrafogalmazható ebben az összefüggésben, talán könnyebben megragadhatóvá téve a kétféle megszólalásmód alapvető különbségeit.

Ahhoz, hogy ezt továbbgondolhassuk, vissza kell térnünk Derrida szövegének egy igen fontos eleméhez. Invencióról csak akkor beszélhetünk ugyanis, hangsúlyozza, ha megtörténik a tudomásulvétel, az elfogadás. (Ez egyébként nagyon érdekesen összecseng a rendszerelmélet kommunikációfogalmával: ott szintén nem elegendő az információ és a közlés, egy harmadik elemnek, a megértésnek – mely szintén speciális jelentést ölt – is jelen kell lennie, hogy kommunikációról beszélhessünk, a kommunikációnak ugyanis legfontosabb jellemzője a további kommunikációs aktusokkal való összekapcsolhatóság, a folytathatóság.) Ez hívja játékba az autoritásnak az alfejezet címében szereplő fogalmát is: ha ugyanis az invenció elfogadtatik, akkor nem egyszerűen részévé válik a diskurzusnak, hanem egyből hatalommal, presztízzsel bíró részévé lesz. Az invenció, nyitja fel Derrida szövege a fogalom határait, a névtelen, idegen (és veszedelmes) vándor Oidipuszhoz hasonlóan érkezik, ám (f)elismerése esetén egyből a trón jogos birtokosává válik. Bourdieu a társadalmi mezőbe való belépésnél hasonló összefüggést emel ki: az újonnan érkezőnek valami radikálisan újat kell hoznia ahhoz, hogy érvényes pozícióra tegyen szert,⁴ ami roppant veszélyes próbálkozás, hiszen – a mező sajátos ellentmondásos dinamikájának köszönhetően – „maga a mező” igen, ám az adott mezőben már presztízzsel bírók nem érdekeltek potenciális „trónkövetelők” befogadásában. Ám ha mégis sikerül az újonnan érkezőnek invencióként elismertetni, amit „hozott”, akkor nem egyszerűen belép, hanem egyből presztízzsel, kommunikatív hatalommal bíróként lép be a mezőbe, olyanként tehát, aki birtokosa megszólalása idejének, aki, ha megszólal, figyelmet érdemel és kap, aki potenciális hivatkozási ponttá, a mező etablirozódott részévé válik.

Derrida szövegében a belépés diszkurzív elfogadásának összetett metaforája az „invenció ellenjegyzése”. Az újdonságnak, írja,

„szüksége lesz ugyanis a másik aláírására, az ellenjegyzésére, itt épp a fiúéra, aki már nem az apa találmánya. Egy fiúnak kell az invenciót mint invenciót (f)elismernie, mintha az örökös lenne az egyetlen bíró (jegyezzék meg az ítékezés gondolatát), mintha a fiú ellenjegyzése hordozná a legitimáló tekintélyt.

Miközben a szóban forgó beszédnek a föltalálásról kell szólnia, és magának is találmányként kell megjelennie, kénytelen lesz a találmányát másvalakivel felértékelteni, elismertetni és legitimáltatni, olyan másvalakivel, aki nem a családhoz tartozik, hanem egy társadalmi közösség és egy intézmény tagja. Mert egy találmány – ha egyszer meg kell kapnia a találmány státuszát, mondjuk, az erről szóló okiratát,

⁴ Pierre Bourdieu: *Les règles de l'art, Genèse et structure du champ littéraire*, Seuil, Paris, 1992., I. különösen 318., skk.

a szabadalmát, hogy ezzel elnyerje nyilvánvaló, nyílt, nyilvános önazonosságát – többé soha nem lehet *privát*.⁵

Nagyon érdekes és egyszersmind szinte szétszalazhatatlanul összetett az a kontextus, amelyben Derrida ily módon elhelyezi az ellenjegyzésnek, az invenció (f) elismertetésének a problémáját. Bár az apa-fiú viszony és a feltalálás összefüggése a kérdéses Derrida-szövegben Cicero *A szónoki felosztások* című írásának konkrét felidézésétől indul,⁶ igen hamar túllép e szoros konkrétságon. Az időbeliséget apa-fiú metaforikaként megjelenítve ugyanis további szólamok lépnek az eddig sem könnyen átlátható térbe. Egyfelől nyilvánvaló, hogy amennyiben valóban ellenjegyzésről van szó, akkor ez a bensőségességet, valamiféle természetességet, magától értetődőséget sugalló metaforika valójában reflektált szereprendszer: sem az „apa” (az invenció szimbolikus iniciátora), sem a „fiú” nem légüres térben lebegő „bárki”. Ezek a hangsúlyozottan nem pártatlan és jelentések sokaságával túltöltött kifejezések pontosan a legitimáció azon elemét hivatottak játékba emelni, amely – a magától értetődőségnek, a „mindennapiságnak” a dolgozat elején említett hallgatólagos szerződéséhez hasonlóan – egyszerre prezentálja és el is fedti, s teszi így megközelíthetlenné annak a diffúz hatalomnak a működését és önfenntartását (nevezhetnénk ezt rendszerelméleti kifejezéssel a hatalom autopoieízisének), melynek jogában áll elismerni és elutasítani, invencióként felismerni vagy indifferens, aktualitással nem bíró, esetleg már korábban minden értelemben „leszerepelt” kísérletként félredobni a bejelentkezőt – szelektálni tehát, ellátni valamit az Új vagy az Azonos, az érdekes vagy az érdektelen figyelemre nem méltó pecsétjével.⁷

Kritikatörténeti értelemben mindeme összefüggések leggyakrabban az utókor mint legitimáló kritikus, illetve a közönség mint legitimáló kritikus narratívái segítségével jelennek meg. Itt az (elfogadásra talált) invenció – nem egy teljes szöveg, illetve műalkotás, hanem abból bizonyos szempontok szerint kiemelt-megformált, fontosnak ítélt szelekció, nevezzük ezt „olvasatnak” – a nyilvános térbe való kilépés, vagyis a mezőbe való belépés (avagy a rendszer részeként végrehajtott megfigyelés), az érvényes nyilvános megszólalás aktusa. A művészet modern, autopoietikus rendszerében ez a leginkább kardinális határkijelölő aktus, s mint ilyen, természetesen nagyon határozott önleírással bír. A művészet modern rendszerként való elkülönülésével párhuzamosan, azt legitimációs elbeszélésként is segítve kialakuló önleírás igen határozottan elemeli az invenciót a konkrét megfigyelői aktusoktól, s ezt az eltávolítást egyszersmind értékkritériummá

⁵ Derrida: *Psyché*.

⁶ Uo.; ill. Cicero: *Partitiones oratoriae*, 1–3.; és *De inventione*, 1. könyv, VII. Magyarul: *A szónoki felosztások és A feltalálásról*, in *Cicero összes retorikaelméleti művei*, Adamik Tamás (szerk.), Pozsony, Kalligram, 2012.

⁷ Nem megfelelően arról (ám ezt az igen fontos szálát ebben a dolgozatban sajnos nincs mód végigkövetni), hogy amennyiben az invenció és az elfogadás az apa, illetve a fiú pólusán értelmeződik, akkor az invenció hitelesítésének elmaradása, tehát annak érdektelenként való elutasítása szimbolikus apagyilkosság, egyszersmind pedig a saját (fiú) identitás kétségbe vonása.

is teszi. Méghozzá egyfajta „22-es csapdája”-jellegű, önreferenciális, önmagára zárt módon: az igazán értékes műalkotás tér és idő feletti, minden körülmények közt megőrzi megszólító erejét – ennek azonban egyetlen bizonyítéka és biztosítéka, hogy „engem”, az utókort, megszólít. E megszólítotttság révén ugyanakkor nemcsak a műalkotás nyeri el a (paradox) „maradandó invenció”-pecsétet, hanem én, az utókor megszemélyesítője is ennek révén válok, úgymond, jogos örökössé, a partikuláris, néma magánszférából a közös, nyilvános térben helyet foglaló, válaszra számot tartó, érvényes hanggá. Ez a kölcsönös egymásrautaltság, mely tehát elfedi magának az elfogadásnak, az átadásnak, a beemelésnek és a kizárásnak az aktusait, lényegében olyasmi, ami a magyar irodalomtörténet-írásban leginkább talán Horváth Jánosnál, az irodalmi alapviszony Scherertől kölcsönzött, ám Horváth munkásságában jelentősen átértelmezett⁸ fogalmában válik központi jelentőségűvé.

Ez a leírás természetesen nem vehet tudomást az olvasatok létrejöttének diszkurzív kötöttségeiről, esetlegességüket és pluralitásukat pedig végképp elfedni kényszerül, hiszen a „jogos örökös” pozíciójának megteremtése és fenntartása érdekében egyértelműséget és kizárólagosságot kell posztulálnia. Így viszont segítségével nemhogy nem láthatunk rá az invenció ellenjegyzésének derridai aktusára, de egyenesen ellenjavallt e folyamatnak még a megfigyelési kísérlete is – amint azt az irodalom kontextuális és egyszersmind kritikai leírását megkísérlő irodalomtörténet-írói törekvések nem relevánsként, szakmaiatlanként, érvénytelenként való, gyakran igen éles elutasítása a mai napig szokta is jelezni.

Derrida elmékedése az invenció különösségéről többek közt arra is rávilágíthat, hogy eme erőteljes és strukturálisan az irodalomról való modern gondolkodásba mélyen beleépült ötleírás éppen azt fedi el, hogy az ellenjegyzés, az invenció (f)elismerése nem esemény, ami *történik*, hanem döntés, amit *meghoznak*. Nem az idő feletti értékesség automatikus bizonyossá válása, hanem olyan választás, melynek segítségével az ellenjegyző épphogy bekerülhet a történetként felfogott időbe, láthatóvá, hallhatóvá és ideális esetben maradandóvá válhat abban. Az örökség átvételének-továbbvitelének aktusa győzi így le ebben az identifikációs aktusban a halállal semmivé foszló partikularitást, névtelenséget, s válik az „ércnél maradandóbbhoz” kapcsolódva maga is e maradandóság részévé⁹ – amint ezt az elbeszélést a XIX. századi magyar kritika is számos formában újrafogalmazta, hogy a lehető legközpontibb helyet kapja majd Horváth nemzeti klasszicizmusfogalmában.

Idézzük fel, hogyan jellemzi az újítás jelentkezését Horváth a példánkul szolgáló *Új közlés felé* című programírásában:

⁸ Vö. Rákai Orsolya: *Irodalom és társadalom (alap)viszonyai: még egyszer Horváth János és Thienemann Tivadar koncepciójáról*, in P. Müller Péter (szerk.): *Thienemann Tivadar és a mai szaktudományok, Írások születése 125. évfordulójára*, Pécs, Kronosz, 2016, 47–61.

⁹ Nagyon érdekes elemzéseket tartalmaznak erről az összefüggésrendszerrel Schein Gábor kötetének tanulmányai. L. Schein Gábor: *Traditio – folytatás és árulás*, Budapest, Kalligram, 2008.

„Az újítás, mi rendszerint zseniális egyéni kezdemény, nagy ellenkezésre talál, s az ízlés nyugalmi korszakai után szakadást, meghasonlást idéz elő. Ilyenkor látunk aztán egymással farkasszemet néző s egymást megtagadó »konzervatív« és »modern« csoportokat, melyek ellenkezése annál élesebb, mert az ízlés változatai sohasem szigetelhetők teljesen el társadalmi, erkölcsi vagy politikai áramlatoktól, sőt többnyire ilyeneknek kísérői, ha nem előhírnökei. [...] [A]z új pedig, bárminő legyen, kollektív tulajdonná csak az esetben válhat, ha e széles alapra hulladoz alá, s ha – előbbi hasonlatomhoz visszatérve – a földre hullott hóként felolvad, a humuszba szívárog, s ősi gyökereket és teelő magvakat ottan tavaszodni segít.

E folyóirat szívvel-lélekkel óhajtja s akarja egy új magyar közízlés kizsendítését; a történelmi folytonosság elvét sérthetetlennek proklamálja; s bármit hozzon a jövő, irodalmi ízlésben s annak minden feltételében magyar gyökerűség s magyar közösség elvét hirdeti.¹⁰

Horváth János talán ebben az írásában teszi leginkább nyilvánvalóvá (bár egész munkásságában explicit ez a kiindulópont), hogy a közkeletű irodalomtörténeti vélekedéstől eltérően a megőrzendő örökség, melynek életművét szentelte, *nem* a klasszikussá minősített műalkotások kánonja, de még csak nem is szerzőik panteonja. Az örökség lényegében maga az örökösök közösségeként felfogott nemzet – s épp ezért lehet ez a nemzetfogalom olyan végletesen kirekesztő és határait illetően gyakran az öncsonkításig szelektív (gondoljunk a XX. század és a jelenkor végeérhetetlen és sokszor a jogi vagy egzisztenciális likvidálásig menően agresszív „ki magyar – ki nem magyar”-harcaira). Sokszor leírták, hogy a magyar nemzetfogalom és a magyar irodalom párhuzamosan alakult a XIX. században, illetve hogy az irodalom bizonyos értelemben átvette a nemzet önformálásának, önleírásának feladatát a XIX. században, ami aztán, úgy mond, „rajta ragadt” a XX. század elején, s ez eredményezte azt az ideológiai, esztétikai és intézményes kettészakadtságot, mely azután végigkísérte a teljes XX. századot. Nem szeretném ezt a közkeletű vélekedést sem cáfolni, sem alátámasztani itt, csak azt kívánom kiemelni, hogy az viszont mindemellett nemigen kapott figyelmet, hogy ez a folyamat, ha elfogadjuk a leírását, nem egyirányú: nem pusztán arról van szó, hogy a politika interveniált volna az irodalom területére, és deformálta volna a (nemzeti) irodalom fogalmát, feladatait, folyamatosan kisiklatva önelvűsége törekvését. Fordítva is érdemes volna megvizsgálni a kapcsolatukat, és feltenni a kérdést: vajon az irodalomnak az az erős XIX. századi önleírása, mely az érték, az örökség, illetve a nyilvános/magán különbségtétel szempontjából oly sokat köszönhet a késő XVIII., kora XIX. századi zseniesztétika popularizálódott változatának, hogyan internveniálhatott a politika területére, s hogyan befolyásolhatta a nemzet önleírását (vagy még inkább a nemzetet mint kollektív önleírást)?

¹⁰ Horváth: i. m., 82–83.

A (nemzeti) közízlés fogalmában ugyanis éppen úgy fedődik el az ellenjegyzés mozzanata, mint az idő feletti módon értékes műalkotás kijelölődésének esetében; mindkét esetben az időbeli folyamatosság elnyerése és a nyilvánosba való befogadtatás, az érvényes megszólalás biztosítása a tét; mindkét esetben kölcsönösen egymást jelöli ki és egymásra zárul az „örökhagyó”, az „örökség” és az „örökös” fogalma. Nem véletlen, hogy Horváth éppúgy egy új irodalmi „köznyelvet” keres, illetve kívánna megteremteni, ahogyan nagyjából ugyanebben az időben Kodály sem zenei újdonságokat, invencióként felismerhető műalkotásokat vár és keres, hanem „zenei anyanyelvet” kíván létrehozni. Sokatmondó, hogy a *Napkeletnek* ezt a beköszöntőt tartalmazó számában közvetlenül Horváth cikke után Kodály írását találjuk Nagyszalonta népdalkincseről és Arany János ehhez való viszonyáról, illetve mindennek az új zenei anyanyelv megteremtésében játszott szerepéről. (S a Kodály-tanítvány Szabolcsi Bence is ebből a közegeből indulva fogja majd kidolgozni a zenei köznyelv nagy jelentőségűvé váló elméletét néhány évtizeddel később, amely így nem kizárólag a régi zenében használatos zenei *techné* értelmében vett „köznyelv” lesz – magyar vonatkozásaiban.)

Mielőtt azt gondolnánk, hogy túlságosan messzire távolodtunk az Ariadné-fonalunkul szolgáló Derrida-írás invenció-, illetve ellenjegyzés-fogalmaitól, érdemes újraolvasni, hogy a feltalálás holdudvarában milyen egyéb körülmények jelennek meg szükségképpen:

„valamilyen alapító esemény nélkül [événement] soha nem történik meg, soha nem rendeződik el semmilyen fölталálás. De anélkül sem, hogy ne lépne hatályba vele valami új, ha hatályba lépésen itt egy, a jövőben mindenki számára rendelkezésre álló lehetőség vagy hatalom fellépését és megtelepedését, valaminek a hatalomba jutását értjük [avènement]. Hatályba lépést mondunk, mert a fölталálás eseményének, az alapító aktusának, mihelyt elismerik, legitimálják, és társadalmi egyetértés mellett, valamilyen egyezményrendszer szerint ellenjegyzik, a jövőre nézve kell hatályosnak lennie. Másfelől egy ilyen esemény csak akkor minősül fölталálásnak, ha a fölталált dolog társadalmivá válásának folyamatát olyan konvenciórendszer garantálja, mely egyúttal arról is kezeskedik, hogy a találmány beíródjék a közös történelembe, beletartozzék egy kultúrába, azaz beépüljön valamilyen örökségbe, közösségi hagyatékba, pedagógiai hagyományba, diszciplínába és nemzedékek láncolatába. A találmány már a *kezdetek kezdetén* ismételhető, kiaknázható, újra-beírható.”¹¹

A különbség Horváth és Derrida talán meglepő módon egymás mellé állított, s elsöre igen hasonlóan tűnő szövegei közt úgy ragadható meg legjobban, hogy míg Derridánál az invenció paradoxitása marad folyamatosan a középpontban, s arra irányul a figyelem, hogy az invenió feltalálásként való (f)elismerése szükségképpen szünteti meg idegenségét, Más-voltát, radikális újszerűségét, hiszen in-

¹¹ Derrida: *Psyché*.

tézményeket, konvenciókat igényel és teremt egyszersmind, melyek a (f)elismerést lehetővé teszik, Horváthnál a hangsúly egy látszólag apró eltolódással éppen erre a közege, ezekre az intézményekre, ezekre a konvenciókra helyeződik át, s éppen ez a tér aposztrofálódik a várt Újként, invencióként, melynek megteremtői pusztán eszközök, hópelyhek, melyek jelentősége nem önmagukban való, sőt partikularitásukban, egyedi invenció voltukban meg kell szűnniük, hogy mintegy táplálékként segítsék az ősi közös gyökerek örökségének tovább élését. Még a szövegben várva várt „nagy prózaíró” sem azért fontos, mert új, soha nem látott Mást hozna: nagysága azért lenne jelentős, mert (s itt visszaemlékezhetünk az irodalom mint maradandó érték önleírásának problematikájára) a „nagy mű” hatása jóval nagyobb lehetne az apró és elszigetelt, szorgos kis hópelyhekénél, így jelentősen felgyorsítaná az új közízlés kizsendítését; azonban ennek a sorsa is a partikularitás minél gyorsabb elvesztése, s a kollektívba való minél gyorsabb bele-olvasás, beleolvadás lenne.

„Az alap, amelyet kijelöltünk, egyedüli lehetséges alap” – szögezi le Horváth,¹² s ez ismét emlékeztetünkbe idézhet egy másik, szállóigévé váló, roppant hasonlónak tűnő kijelentést, mely azonban nem a *Napkelet*ben, hanem a *Nyugat*ban jelent meg, s elvileg radikálisan eltérőnek kellene lennie. „Már most sem titkolom azt a hitemet – írja Schöpflin Aladár 1937-ben –, hogy ami az utolsó harminc esztendőben fontos esemény történt, az csaknem mind a *Nyugat*ban történt [...], és hogy irodalmunk fejlődése csak abban a mederben haladhat, amelyet a *Nyugat* mozgalma ásott.”¹³ Ez a meder azonban, bár szükségképpen ugyanúgy „intézményesítette” a Mást, a feltalálást, az invenciót derridai értelemben, nem ősi gyökér és várakozó mag a termőtalajban, mely úgymond felfalja és magáévá hasonítja mindazt, ami érkezik, hanem meder, mely alakul és változik az érkező hullámoknak megfelelően, azoknak csak teret (és persze „intézményként”, korlátokat) adva. Ez a látszólag apró, pusztán a metaforák, illetve az általuk kijelölődő rejtett narratívák által láthatóvá váló különbség azonban éppen az a tér, amely szükséges ahhoz, hogy megragadható legyen a két álláspont radikális különbözősége. A Mást partikulárisként megpillantani akaró, újszerűségét, invenció voltát – szükségképpen kudarcra ítélt módon ugyan, de – megragadni, befogadni kívánó Schöpflin-féle leírás ugyanis annak az engedélyezett-kapott időnek a megteremtésére tesz kísérletet, amely helyet kíván adni az idegen megszólalásának, amely tehát meg kívánja nyitni azt a bizonyos ajtót, melyen át a partikuláris megjelenhet a nyilvánosban, érvényessé válva mutathatja fel saját partikularitását, s ezzel lehetőséget biztosít arra a mozgásra, amit a társadalmi modernség talán legfőbb hajtóerejeként felfogható emancipáció jelent. Az emancipáció ugyanis, mint a partikuláris újra és újra belépése a kollektívba, mint a magán folyamatos ön-felmutatása a nyilvánosban lényegében a Más, a feltalálás, az invenció állandó

¹² Horváth: i. m., 83.

¹³ Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a huszadik században, *Nyugat*, 1937/4.

újra megjelenése az ismert, illetve a lehetséges (hogy Derridát idézzük ismét) eseményhorizontján. Ha azonban ez a belépés, ez az önfelmutatás nem valósulhat meg, akkor az emancipáció sem működhet, a társadalom mobilitása pedig minimum akadályozottá válik.

Horváth metaforikája több mint megragadó és beszédes ebből a szempontból: a hópelyhek végtelen változatosságban létrejövő, apró, tökéletes, egyedi kristályszerkezetének szépsége senkit sem érdekel, meg sem látjuk őket – pusztán talajtakaró és megtermékenyítő funkciójuk az, amire szükség van. Ebben az értelemben Horváthnál az új, a potenciális Más mindig az Azonost kell hogy táplálja. Másként fogalmazva: az egyedi (művészi) megszólalásoknak a közös, jelen esetben a nemzetként megjelölt kollektív identitást kell újra és újra felmutatniuk.

„A föltalálás mindig az ugyanazhoz tér vissza – írja Derrida –; ez pedig mindig lehetséges, mihelyst státuszt kaphat olyan intézménytől legitimáltatva így magát, mint amilyen ő is lesz, annak rendje és módja szerint. Mert amit így találunk föl, azok mindig intézmények. Az intézmények találmányok, és a találmányok, melyeket státuszhoz juttatunk, maguk is intézményekké válnak.”¹⁴

Ezáltal nemcsak az emancipáció vész el, de az önmegfigyelés és a kritika lehetősége is szinte eltűnik, hiszen arra szintén az a bizonyos aprónak tűnő, de annál fontosabb különbség, illetve tér adna lehetőséget, mely Horváth és Schöpflin, illetve Horváth és Derrida fentebb idézett kijelentései közt van. A kérdéses hópelyhek egyedisége és idegensége azonos azzal a különbséggel is, amelyet megfigyelve (mondhatnánk azt is, hogy amelyre rácsodálkozva) ráláthatnánk önmagunkra, önmagunk idegenségére, hogy Kristevát parafrázeáljuk. Ezzel elvész a kritikai potenciál, s pusztán affirmálni tudjuk önmagunkat, önazonosságunkat – ami egyébként nem véletlenül válik a neonacionalista és új jobboldali diskurzusok szinte kizárólagos tartalmává. Amennyiben ezt a bizonyos egyediséget, ezt a különbséget visszautaljuk a partikulárisba, azzal érvénytelenítjük és elnémítjuk: nem számít, nem fordulunk felé, kizárva tartjuk (Rudolf Stichweh korábban idézett modelljére visszautalva). Ez azonban nem teljesen van így, amint arra a globális egyenlőtlenségről írva Stichweh is rámutat. Valójában – ahogyan, bár más kontextusban, de strukturálisan igen hasonlóan jelenik ez meg Horváth programírásában is – ebben a kvázi nem-odafordulásban egy olyan radikális interpretációs aktus játszódik le, amelynek során úgymond „meglopjuk az idegent”. Szükségünk van az újdonság megtermékenyítő szerepére, szükségünk van hajtóerejére, energiájára, szükségünk van tehát a modernitás kereteire – ám nem kívánjuk mindehhez, hogy a pluralitás fenyegetse kizárólagosságtudatunkat, viszonylagossá tegye identitásunk érték voltát. Igyekszünk tehát csak annyit és csak olyan formában tudatosítani az újból, ami maradéktalanul hasonlóan látszik

¹⁴ Derrida: *Psyché*.

a sajátként definiálthoz, a meglévőhöz, az „örökséghez”. A radikális egyediségek nyílt végű találkozásából így lesz „jogos örökösök” és „erőforrások” determinált és egyenlőtlen, kizsákmányoló kapcsolata. Az irodalomkritika történetében például a politikai célú kisajátítások látszólag az irodalmi kultuszokhoz hasonló működése lehet példa erre, ám természetesen mindenütt, ahol önaffirmációra, önlegitimációra van szükség, jelentkezhet ez a fajta interpretációs gyakorlat.

Mindkét felvázolt felfogás a modernitásra, a modernizálódás jelenségeire adott válasz tehát, és mindkettő a modernségen belül határozza meg magát, használja és kikerülhetetlennek érzi a modernség társadalmi-kommunikatív lehetőségfeltételeit. Ám míg az egyediséget, a Mászt megpillantani kívánó (s ezzel bizonyos értelemben persze szintén „vesztét okozó”), az önmegfigyelés és a kritika elől nem elzárkózó változat fenn tudja tartani rendszerei autopoietikus működését, az egyediséget, az idegent az irrelevánsba utaló másik változat számára a mozgást kizárólag az önaffirmáció folyamatos látszatmozgása jelenti. S még ehhez is „kívülről”, az idegen folyamatos, radikális és kizsákmányoló újra leírásából kell vennie az energiát, mivel a modernség feltételei adottak lévén, az autopoietikus alapfeltételeinek viszont ellentartani próbálva nem képes fenntartani saját rendszereit. Jó példa erre éppen az idézett folyóirat: a *Napkelet* a modern irodalom kritériumai szerint kívánt volna jó lappá válni, és a legjobb szerzőket magához kötni, s ehhez, legalábbis kezdetben, kiemelkedő anyagi lehetőségekkel és propagandaeszközökkel is rendelkezett, mégsem tudta célját elérni, és a megszűnést sem tudta elkerülni.¹⁵ A premodern társadalomszemantika ebben a formában való újra-beíródási kísérlete a funkcionális differenciálódás és radikális kontingencialitás jellemezte modern társadalomba (hogy rendszerelméleti kifejezésekkel éljünk) nem tud működő autopoietikus rendszert eredményezni – ám leírásként létrehozhat egy szimulált valóságot, mely mindazonáltal segít elfedni az autopoietikus működés hiányosságait, illetve az ezeket pótolni hivatott folyamatos rendszerhatár-áthágások parazita jellegű mimikrijét, amint azt a XX. századi (és a jelenkori) magyar történelemben számtalanszor tapasztalhattuk.

Most azonban, ezt a nagyon messzire vezető szálát félbehagyva, térjünk vissza befejezésként ahhoz a kérdéshez, hogyan kapcsolódhat a nyelv egyediségének problémája Derrida idézett szövegében az invenció és az egyediség kapcsolatához, s hogyan jelentkezik mindez az *Új közlés felé* című programírásban.

3. Individualitás és spanyolviasz

Derrida írását követve az már korábban is nyilvánvalóvá vált, hogy a feltalálás, az invenció viszonya az újjal, a váratlannal minden, csak nem problémamentes.

¹⁵ Másutt részletesebben foglalkoztam ezzel, l. Rákai Orsolya: *A Napkelet és az irodalmi modernség, Jelenkor*, 2013/2, 170–176.

116 Az egyedi, egyszeri újdonság (f)elismerésének intézményesülése, intézményes értelmezése sem tűnik számára magától értetődőnek.

„Ha lenne ráérő időnk, eltűnődnénk azon – írja –, miért és hogyan van az, hogy a XVII–XIX. század során intézményesülő pozitív jogban a szerzői jog vagy a feltalálói jog a művészetek és az irodalom terén csak a formára és a kompozícióra terjed ki. Egyáltalán nem veszi tekintetbe a »dolgozat«, a tartalmat, a témákat vagy az értelmet. Minden jogszöveg azt hangsúlyozza, néha komoly nehézségek és zavarok árán is, hogy a föltalálás eredetisége a forma és a kompozíció értékében fejeződik ki. A »gondolatok« mindenki tulajdonát képezik, s mivel lényegüket tekintve egyetemeseek, nem terhelhetők tulajdonjoggal.”¹⁶

Ezt a szílat azonban szándékosan függőben hagyja, nem követi tovább. S bár „ráérő időnk” most sincsen, talán érdemes e történetből néhány elemet kiemelni.

Elképzelhető ugyanis ennek a történetnek olyan értelmezése, amely szerint a XVIII. századi (elsősorban a német) kora romantika esztétikájában az egyéni forma, a stílus válik a kommunikáció individualizáló tényezőjévé, egyszerismind a magával ragadó művészi hatás fő tényezőjévé. A műalkotás magával ragadó hatása pedig egyszerre érték és veszély forrása: a fenséges megtapasztalásának, de egyúttal az identitásvesztésnek az eszköze is. Önmagunkat pedig természetesen nem csak a fenségessel való kapcsolódásban veszíthetjük el; a belefeledkező, „habzsoló”, a műalkotás hívását teljes valójával követő olvasás modern élménye is az emberi állapot meghaladásának tűnik, a transzcendálódás aktusa maga válik metonimikus azonosítással a fenségessé. Jelen témánk felől nézve ezt az aktust leírhatjuk a várva várt Más elérkezéseként is, annál is inkább, mert ebben az esetben is tényező az identitásvesztés, a kilépés, a nyelvbe foglalhatóság határainak elérése, s kérdéses a visszatérés. Az intézményesülés, illetve a megfigyelő rendszerként való elkülönülés azonban az irodalom esetében azt is jelenti, hogy ezt a határáthágás-élményt úgy kellene valahogyan a rendszer által láthatóvá és megfigyelhetővé tenni, hogy a megfigyelő ne tűnjön el a végtelen gravitációs vonzású műalkotás eseményhorizontján. Ez olyan olvasásmódot kíván, mely némileg tudathasadásos módon képes elkülöníteni önmagán belül az átélőt és a megfigyelő-leíró, képes marad tehát az esztétikai távolságtartásra, aminek segítségével tudatában tud lenni annak, hogy „az a világ” különbözik a miénktől, ám ez sem érvénytelenítését, sem tagadását nem jelenti. Árnyaltabb érzelmekre is lehetőség nyílik, az élményt mintegy idézőjelbe tehetjük, ami tulajdonképpen nem más, mint a művészet modern rendszerének alapfeltételét jelentő kontingenciatudat. Ez a kontingenciatudat az, ami (a miméziselv átértelmeződése következtében) fokozatosan a fikció régi, retorikai (és a retorikai-morális rend-

¹⁶ Derrida: *Psyché...*

szerbe betagozódo) fogalmának a helyére lép, a határkijelölések és a távolságok beiktatásának új, diszkurzív módjait létrehozva.¹⁷

Magával a fenségessel, a transzcendens, radikális Mással a kora romantikus zseniesztétika szerint közvetítőn keresztül lehet kapcsolatba kerülni. Ez a közvetítő a (zseniális) szerző, aki prizmaként engedi át és töri meg a túl erős isteni fényt, s művében visszaidézi az isteni állapotot olyan formában, ahogyan az az ember számára is felfogható és átélhető. A „dolog”, a tartalom, a téma maga, aminek a szerzői jogi diskurzusból való kihagyására Derrida rákérdez, csak redukált komplexitásként jelenhet meg a nyelvben. Ez a redukció a zseni írásmódja, stílusa, vagy ahogy a korban több szerző fogalmaz, „egyéniességének lenyomata”, nyelvi realizálódása, s minél erősebb ez az egyéniesség, annál magával ragadóbb a hatása az olvasóra. Így végső soron *magá az individuális stílus lesz az*, ami az aisztéziszt eredményezi, a művészi érték és az egyéniesség, egyedi stílus pedig innentől fogva elválaszthatatlan értékszempontok a kritika történetében, jóval az azonosítódásuk helyeként szolgáló zseniesztétika paradigmikus időszakán túl is. A zseniális szerző individuális stílusa azonban nemcsak az alkotásfolyamatként, hanem a befogadás folyamatában létező-létrejövőként értett kommunikáció individualizálós tényezője is: egyedivé tesz, felismerhetővé teszi a szerzőt, aki hat „rám” (ez lesz a szerző jogi és gazdasági leírhatóságának feltétele is, ami által majd az egyéniesség anyagi értékke és szimbolikus tőkévé, „márkajelzéssé” válhat), ám ugyanekkor elkülönít, megteremt „engem”, az olvasót egy olyan korporeális folyamatban, amelyben a műnek való alávetettségben (*sub-iectivitasban*) létrejövő olvasói szubjektum az érzékelés teljes, mind lelki, mind fizikai spektrumán megjelenik. E folyamatot elemezve ezért jut arra a következtetésre Karl Heinz Bohrer, hogy nem véletlen, hogy a XVIII. század végének olvasóképével és olvasásmódjaival, különösen pedig az „érzékeny olvasóval” foglalkozó szakirodalom oly sokat foglalkozik az olvasó testével, az olvasmányok érzéki átélésének és hatásának problémáival: az olvasó ugyanis épp az eltűnés, a szövegbe való bekebeleződés élményében születik meg énként, szubjektumként.¹⁸

A nyelvben manifesztálódó individualitás követelménye a XX. századi magyar modernségben annak kritériumaként jelenik meg, hogy minden alkotónak új, saját nyelvet kell létrehoznia. E nyelvi-stiláris sajátosságok sokféleségének megítélése pedig ismét nem véletlenül különbözik radikálisan Horváth Jánosnál és (például) Ignotusnál vagy a korábban szintén idézett Schöpflin Aladárnál. A *Nyugathoz köthető szerzők* számára a saját művészi nyelv olyan alapérték, amelynek meghívását még akkor is (sőt talán leginkább épp akkor) érdemes

¹⁷ Ezzel a folyamattal jóval részletesebben foglalkoztam korábban, l. Rákai Orsolya: *Az irodalomtudós tekintete, Az önállósuló irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat problémái 1780 és 1830 között*, Budapest, Universitas, 2008.

¹⁸ Karl Heinz Bohrer: *Identität als Selbstverlust, Zum romantischen Subjektbegriff*, *Merkur*, Jahrgang 38, Heft 426, april 1984, 367–379.

118 követni, ha kivezet a megszokottból, a lehetségesnek tartottból a zavarba ejtően idegen felé. Horváth számára viszont a nyelv ilyenfajta individualizációja elképzelhetetlen és elítélendő, épp ez lesz, többek közt, az úgynevezett „Nyugat magyartalanságai”-vitában a legfőbb vád. A nyelv éppúgy az örökség értelmében kötött és közös, ahogyan a korábban elemzett közízlés, ugyanúgy a két tagját kölcsönösen és egymásra zárulóan legitimáló identifikációs aktusnak alávettett, ez a viszony ugyanúgy megközelíthetetlen, megfigyelhetetlen és megkérdőjelezhetetlen, lévén az önaffirmáció központi eleme. Az önaffirmáció konstatál – együtt állítja saját magát és az őt megalapozó „örökséget” –, s ezáltal képes performálni ezt az örökösödési viszonyt, mely átláthatatlan és hozzáférhetetlen zárványként létezik a tőle oly idegen modern, szerepkörök szerint elkülönülő autopoietikus rendszerek dinamikus közegében. Erre az önaffirmációra nézve is találónak tűnik, hogy a konstatált

„maga a performatívum, minthogy semmi olyat nem állapít meg, ami hozzá képest előbbi vagy idegen lenne. Konstatálva visz végbe, előidéz a konstatáltat – és semmi mást. Különös módja ez az önmagához való viszonytnak, olyan reflexió, mely az öntükröződés önmagját annak az eseménynek az előidézésével hozza létre, mely elmesélésének gesztusa révén következik be.”¹⁹

Az *Új közízlés felé* című írásban többször hangsúlyosan megjelenő várakozás az új eljövételére tehát nem egy lehetséges „másik modernségparadigma” születésére vár. Ez a várakozás beteljesíthetetlen, mivel öntükröző elvárásában leírja, mi lehetséges, és mi nem, mi elfogadható, és mi nem, így a rendszeren kívülről nem érkezhetsz el hozzá semmi. Ebben az összefüggésben tehát az egyetlen várt vendég a spanyolviasz: aminek epitheton ornansa ugyan az újdonság és a feltalálás, mindig ekként kerül említésre, de valójában a rég ismert, megbízhatóan használható jelenti, aminek eredetével (holott az invenció aktusát épp az eredet hangsúlyos bejelentése, jelöltsége karakterizálja) immár senki nincs tisztában. A várt új, invenciózus Nagy Szerző és új közízlés emlegetése ehhez hasonlóan látja el a hitelesítés pecsétjével a neokonzervativizmus többszörösen paradox „új modernségét”.

Ahhoz, hogy az invenció, a feltalálás egyáltalán lehetséges legyen, olyan írásra van szükség, vagy legalábbis olyan írásra való törekvésre lenne szükség, mely, zárásként ismét Derridát idézve:

„érzékeny a másra, nyitott a másokra, a másik (férfi és nő) munkál benne, s azon dolgozik, hogy ne hagyja magát bezárni vagy uralni az ugyanaz mindenre kiterjedő ökonómiaja által, amely kezeskedik azért, hogy az invenció klasszikus fogalmának kétségbevonhatatlan hatalma kibontakozzék, miközben a bezáródását, a politikáját,

¹⁹ Derrida: *Psyché*.

a technikai-tudományát és az intézményeit is biztosítja. Ez utóbbiakat korántsem kell elvetnünk, kritizálnunk vagy legyőznünk. Már csak azért sem, mert a föltalálás ökonomiai körforgása nem egyéb, mint az a mozgás, melyben sajátta tehető az, ami mozgásba hozta; vagyis a más differenciája. És ez nem összegződik sem értelemként, sem létezőként, sem igazságként.

Túlhaladva a lehetségesen státusz nélkül, törvény nélkül marad, nélküli az intézményi kisajátítás, programozás, törvényesítés horizontját, túllép a megrendelés rendjén, a művészet vagy a tudomány piacának rendjén, nem kér semmilyen szabadalmat, és nem is jut ilyenhez majd soha. Ettől marad hajlékony, minden fenyegetéssel és háborúval szemben idegen. De annál inkább érzik majd veszélyesnek.²⁰

²⁰ Uo.